

У другій частині п'ятого, останнього з досі надрукованих томів коментованої праці Грушевський звертається до одного з найцікавіших періодів історії вітчизняної літератури, котрий називає «першим відродженням». Це література 1580—1610 рр., яка, впливши і відтворивши справжній вибух пробудженого релігійного і національного самосвідомлення, разом з тим внесла до скарбниці українського та світового письменства і непідробну перлину — збережені часом твори Івана Вишенського.

Приділяючи, — і це зрозуміло, — головну увагу спадщині «духовного вождя і трибуна «Малої Росії», дослідник розглядає її в контексті того літературного феномена, фактом якого вона була, або, точніше, на тлі котрого вона постала, — православно-уніатської (католицької) полемічної літератури кінця XVI — початку XVII ст. При цьому і структура викладу підсумків дослідження творчості Вишенського підкорена завданню історичного аналізу цього величного результату богословських студій, публіцистичної думки і літературної праці двох генерацій українських книжників: розділи про «перші» та останні твори письменника перервані розповіддю про «інші літературні сили православного табору» і письменницький дорожок Іпатія Потія.

Бувши в літературознавстві насамперед істориком — а у володіннях Ключа, і це одна з оригінальних рис Грушевського-історика, не в останню чергу дослідником історії культури і літературознавцем, — учений і тут прихильно шукає та щасливо знаходить соціологічні, релігійні, соціально-психологічні витoki і чинники «першого відродження» в літературі. А головним його відкриттям на цьому полі є, мабуть, послідовно проведена думка про «реформаційні імпульси», що ідейно запліднили бурхливий розвиток української літератури в кінці XVI — на початку XVII ст. Фермент ідей західно-європейської Реформації, що своєрідно зброджував навіть у творчій свідомості «нашого афонського пророка», виступає у Грушевського як конкретне, науково встановлене явище прямого зв'язку та типологічної суголосності «першого відродження українців» з Ренесансом у Західній Європі.

Реформаційні імпульси

Накреслена в розділі картина поширення ідей Реформації в Польщі в основних своїх рисах не застаріла. Польські дослідники продовжували розробляти історико-культурні аспекти порушених Грушевським проблем: *Zempiński S. Renesans i humanizm w Polsce. Warszawa, 1952; Krzyżanowski J. W wieku Reja i Stańczyka. Warszawa, 1958; Barycz H. W blaskach epoki odrodzenia. Warszawa, 1968; Szymdtowa Z. O Erasmie i Reju. Warszawa, 1972. S. 118—284.*